

Prof. Dr. Sönmez Kutlu'nun "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu" Başlıklı Tebliğ Metninin Tahlili | Bedrettin Arvası

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

GİRİŞ

İslam Mezhepler Tarihi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelmiş bir takım toplumsal değişimlerin sonucunda meydana gelen, dini ve siyasi gayelerle vücut bulmuş İslam düşünce ekollerini incelemek üzere ortaya çıkan bir bilim dalıdır. [1] Hz. Peygamber'in vefatı ile başlayan bir dizi olaylar ve daha sonrasında gelişen hadiseler, fikri ayrışmalara neden olmuş ve bu dönemde yaşayan insanlar hadiseler üzerinden yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. İnsanlık tarihinde kendilerine hüviyet bulan her din ve inanç gibi İslam dininde de fikri ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Bunun en temel nedenlerinden birisi de insan oğlunun akıl sahibi ve düşünebilen bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Gerek vahyin farklı yorumlanması ve gerekse oluşan olayların farklı şekillerde değerlendirmesi bu tarz ayrışmaların tabii birer sonucudur. Bu bağlamda Müslümanlar arasında ortaya çıkan bu zümreleşmeyi sosyo-politik ve pisko-sosyal etkenlerle beraber inceleyen İslam mezhepleri tarihi bilim dalı ortaya çıkmıştır.

Klasik dönemde bu ilim dalının birçok tanımı yapılmakla birlikte göze çarpan tanım Taşköprüzade'nin tanımı olmuştur. Ona göre İslam mezhepler tarihinin tanımı "Dini inançlarla alakalı sapkın mezhep ve görüşleri nakleden ilimdir" şeklindedir. Onun bu tanımında belli bir mezhebi ele alıp geriye kalan mezhepleri sapkın/batıl/heretik şeklinde itham ettiği ve savunmacı bir yaklaşımla ele aldığı görülür. Onun bu tanımı dikkate alındığında bu bilim dalının sadece sapkın gruplar ve onların fikirleriyle meşgul olduğu düşünülebilir. Böyle bir anlayışın günümüz Mezhepler Tarihi biliminin metoduna uygun düşmediği aşikardır. [2]

Sön dönemde yapılan en kapsamlı tanımların başında Ethem Ruhi Fiğlalı'nın tanımı gelmektedir. Ethem Ruhi Fiğlalı, Mezhepler Tarihi Bilimini, "İslam düşüncesinin veya başka bir ifadeyle "fırkalaşma" veya "zümreleşme" faaliyetlerinin gelişme seyrini göstermeyi esas alan bir bilim dalıdır. " [3] şeklinde tanımlamıştır.

Bu tanıma göre İslam mezhepler tarihi fikirleri, fırkalaşma ve zümreleşme süreçlerinde inceleyen bir bilim dalıdır.

Daha sonra Hasan Onat tarafından bu tanım " "İslam Mezhepleri Tarihi, siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş "İslam'ın Düşünce Ekolleri" diyebileceğimiz beşerî oluşumların, bilimsel yöntemlerle inceleyen bir bilim dalıdır". Şeklinde genişletilmiştir. [4]

Buraya kadar İslam mezhepler tarihi biliminin klasik ve modern dönemde yapılan tanımları üzerinde durduk. Ele alacağımız konu metodoloji olduğundan bu konuyu irdelleyip, mezhepler tarihi yazıcılığında takip edilen usul ve metodolojinin tarihi serüvenini kısaca anlatmak istiyoruz.

Metodoloji, bilimsel gerçeklere ulaşabilmek için izlenmesi gerekli yöntemleri (metotları), tecrübe ve tatbikattan elde edilen sonuçlara dayanarak (a posteriori) araştıran bir ilim dalıdır. Yunanca metot kelimesi bir amaca ulaşabilme çabasını, bir şeyi izlemeyi ifade etmektedir. Aristo'nun bu deyişi araştırma veya araştırma metodu anlamında kullandığı bilinmektedir. "Metot" kelimesine eklenen "loji" ise Yunancadaki "logos" kelimesinden gelmekte ve ilimleri belirtmeye yaramaktadır. [5] İslam mezhepleri tarihinde ise "metodoloji", mezhepler tarihçisinin mezhepler tarihi araştırmalarında, bilimsel bilgi üretme konusunda nasıl bir usul takip edeceği, klasik kaynaklardaki sahayla ilgili problemler ve onların çözümünde takip edilecek usulün ne olduğu gibi temel sorunları ele alan bir metottur. [6] Klasik dönemde bu bilimin takip etmiş olduğu metot daha çok kendi görüşlerini açıklamak, yaymak ve muhaliflerin eleştirilerine cevap vermek için küçük makaleler veya kitapçıklar yazma şeklinde gerçekleşmiştir. Daha sonra bütün siyasi ve itikadi zümreleşmeleri, teşekkül süreçlerini, tarihçelerini, fikirlerini, inançlarını, mensuplarını ve yayıldığı bölgeleri ele alan bilimsel bir yapıya kavuştu.

Şehristani ile birlikte, Müslümanlar arasındaki siyasi ve itikadi grupları ele alan bir disiplin olmaktan çıkarak, İslam fıkıh ekolleri, tasavvufi oluşumları, insanlık tarihinde ortaya çıkmış vahye dayalı olan ve olmayan bütün dinleri ve felsefi ekolleri içeren kapsamlı bir disipline dönüştü. Fakat Şehristani'den sonra yeni gelişmeler kaydedilemedi. O dönemden sonra oluşmuş standart tasnifler tekrarlandı ve konularda daralmalar görüldü.

Özellikle Selçuklu ve Osmanlılar döneminde Müslüman toplumlarında ortaya çıkan siyasi ve itikadi oluşumlar görmezden gelindi. [7] Cumhuriyet dönemine gelindiğinde klasik dönemde takip edilen metodolojinin eksikliği fark edildi ve İslam mezhepler tarihi yazıcılığı ile alakalı yeni metodoloji arayışlarına girildi. Bu arayışın temellerini atan Ethem Ruhi Fırlalı oldu. Daha sonrasında araştırmacılar Fırlalı'nın açmış olduğu bu yeni metod arayışını takip ederek alana yeni şeyler katmaya başladılar. Aslında bu arayış sadece İslam Mezhepler Tarihi sahasında sınırlı olmayıp, aksine İslami İlimlerin bütün dallarında araştırma konusu olmuştur. Bizde bu yazımızda bu arayışın birer parçasını oluşturan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi tarafından, 27-28 Eylül 2003 yılında düzenlenen 'İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi -1' ' adlı konferansta , Prof. Dr. Sönmez Kutlu 'nun sunmuş olduğu 'İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu' başlıklı tebliğ metnini inceleyeceğiz.

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİNDE USUL SORUNU TEBLİĞİ SUNAN: PROF.DR. SÖNMEZ KUTLU/A. Ü İLAHİYAT FAKÜLTESİ/ANKARA İslâm Tarihi ve Mezhepler Tarihi araştırmacısı. 20 Mart 1963, Aydıncık köyü / Refahiye / Erzincan'da doğdu. Erzurum İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. Daha sonra Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi (1987) 'ni tamamladı. Yüksek lisansını "Mürchie ve İtikadi Görüşleri" konulu teziyle 1990'da, doktorasını "Mürchie ve Horasan-Maveraünnehir'de Yayılışı" teziyle 1994'te Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladı. 1997'de doçent, 2003'te profesör oldu. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Avrupa Masası Komisyonu üyeliği, İlâhiyat Fakültesi Avrupa Birliği Eğitim Koordinatörü (2003), Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi dekan yardımcılığı (vekaleten) ve öğretim üyeliği (1997-99) gibi görevleri de yürüttü. Makalelerini Türk Yurdu, AÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi, İslâmiyat, Gazi Üniversitesi Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Teoloğa Fakültesi'nin İlmiy Curnalı, dergilerinde yayımladı. İslami Araştırmalar, Dini Araştırmalar, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, İslâmiyat gibi dergilerde yayın kurulu üyeliklerinde bulundu. TDV İslâm Ansiklopedisine maddeler hazırladı. Çeşitli toplantılarda bildiriler sundu, konuşmacı olarak yer aldı. ESERLERİ: Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri (2000), İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (2000), İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik / Tarihi Arka Plan-Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Maturidilik Mezhebi , Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik (2003). [8] Sönmez Kutlu, öncelikle tebliğine bilim tarihi içerisinde sosyal bilimler ve doğa bilimlerin tarih içerisinde nasıl ortaya çıktığı, aralarındaki metod farklılığının anlatımı ile başlamıştır. Sosyal bilimlere yaklaşım tarzlarının neler olduğunun detayına inmeden konuyu din bilimine getirmiş ve devamında Fuat Köprülü hocadan alıntılanmış olduğu 'her ilim, ancak kendine mahsus ilmi metodlarla teşekkül edebilir ve ilim hüviyetini kazanabilir. ' sözü ile mezhepler tarihi araştırmalarında sahayla ilgili problemlerin çözümünde kullanılmak üzere usul ve metod sorununu irdelemeye çalışmıştır. [9] Kutlu, tebliğini 5 ana başlık altında kaleme almış ve bu ana başlıkların altına birçok küçük başlıklar koyarak konuyu derinlemesine tahlil etmiştir. 1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE Bu başlık altında dört başlık bulunmaktadır. A-) Usul Bu başlık altında usul kavramının bilimsel araştırma teknikleri ile karıştırılmaması gerektiği söylenmektedir. Başlıkta yer alan usul 'bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların ve düşünsel girişimlerin tümü' olarak ifade edilmekte olup, nasıl bir mezhepler tarihi yazıcılığı sorununa cevap aramaktadır. Kutlu, özellikle yapılacak olan çalışmada mezhepler tarihçiliği için tekçi bir yaklaşım bulma amacında olmadığını ve bu konudaki gelişimler göz önünde bulundurularak usuller üzerine konuşulacağını ifade etmektedir. [10] B-) Fırka ve Mezhep Kutlu, bu başlık altında öncelikle fırka ve mezhep kelimelerinin dil bilimi açısından anlamlarını vermekte, daha sonra İslam mezhepler tarihinin klasik kaynaklarda hangi anlamlara geldiğini tahlil etmektedir. Klasik ve modern kaynaklarda "fırka" yerine "mezhep" kelimesi kullanımının sebebini, bu kavramın "fırka" kavramında daha kapsamlı bir anlama gelmesine bağlamaktadır. Bu bağlamda Kutlu, mezhepler tarihi kavramına birçok tanımlar yapılmış olmasını ifade etmekle

beraber, bunların içerisinde en kapsamlı olanının Ethem Ruhi Fığlalı 'ya ait olan ' 'Mezhep, bir takım siyasi, ictimai, iktisadi ve diğ er hadiselerin tesirlerinin, mezhep kurucusu sayılan insan ile, ona uyanlardaki fikri, dini ve siyasi tezahürüdür" tanımını daha kapsamlı bulmaktadır. Kutlu, 'Fırka" ile 'Mezhep"i özgün anlamı itibari ile ayırıştırarak, bunlardan siyasi-itikadi alanla ilgili farklıla  şmalara 'Fırka", ameli-fikhi boyutu ağıır basanlara 'Fıkıh Mezhebi" adını vermi  ştir. Burada özellikle klasik literatürde daha çok 'Fırka" diye bilinen kavramı ele alınacağını, ancak bunu ifade ederken "Mezhep" kavramını kullanacağını söylemektedir. [11] C-) İslam Mezhepler Tarihinin Tanımı Kutlu, klasik dönemde yapıla tanımlarla ba  lamakta, özellikle Taşköprüzade'nin Makalat  l-Fırak adlı eserinde yapmış olduğu tanımı irdelemektedir. Taşköprüzade ' 'İlahi akidelere müteallik batıl mezhepleri kaydetmekten bahseden bir ilimdir" şeklinde tanım yapmaktadır. Kutlu, bu tanımın son derece önemli olması ile beraber, "Batıl Mezhepler" kaydını koymakla, bu ilmin ilgi alanını olu  şturan mezheplere   n yargılı bir yakla  şım sergilendiğinden, tanımın tashih edilmesi gerektiğini söyler. Cumhuriyet döneminde konuyla ilgili ilk tanım Fığlalı tarafından yapılmakta, daha sonra Hasan Onat bu tanımı daha geniş bir sahaya yaymaktadır. Son tahlilde Kutlu, hem klasik kaynaklardan hem de Fığlalı ve Onat'tan esinlenerek geniş bir tanım yapmaktadır. Kutlu'ya göre "İslam Mezhepleri Tarihi, geçmişte ve günümüzde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş, 'İslam D    nce Ekolleri" diyebileceğimiz beşeri ve toplumsal olu  şmaların, doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, te  ekk  l süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri, İslam d    ncesine katkılarını kendi eserlerinden hareketle zaman-mekan bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız bir gözle inceleyen bir bilim dalıdır" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım İslam dünyasında doğan bütün fikri akımları rahatlıkla içerisine almakta ve dolayısı ile içerik ve muhteva bakımında sağlıklı ve doğru bir tanım olma niteliği taşımaktadır. [12] E-) İslam Mezhepleri Tarihinin Problematik Alan ve Sınırları Kutlu, bu konuyu 14 alt başlık içerisinde ele almaktadır. Çünkü mezhepler tarihi yazıcılığı konusunun sağlıklı bir zemin içerisinde tartı  şılabilmesi için, öncelikle onun alan ve sınırlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Kutlu'ya göre mezhepler tarihinin temel sorunları şunlardır; Mezhepleri ve Dini Akımları İsimlendirme Problemi Bu aşama, ilgili mezhebin hangi isimle anıldığı ve bu isimle neyin kastedildiği, bu ismin verilme gerekçeleri, kendileri tarafından mı üretildiği, yoksa muhaliflerince mi verildiği gibi hususların analizinden oluşmaktadır. [13] Mezhebin Doğu  şunu hazırlayan Sebepler Mezhepleri veya fırkaları, içinde doğdukları siyasi, ictimai, dini, tarihi ve kültürel sebeplerinden tecrid ederek anlamak mümkün değildir. Bu yüzden "hangi ortamda ve niçin ortaya çıktıkları" sorusu mezhepler tarihi araştırmalarında ikinci aşamayı olu  şturur. Burada aydınlatılması gereken noktalar, ilgilenilen mezhebin hangi şartlar altında nasıl ve niçin ortaya çıktığı ve varoluş sebeplerinin ne olduğu konusudur. [14] Teşekkül Süreci Hiçbir dini ve sosyal hareket, bir günde veya bir haftada ya da bir yılda ortaya çıkmaz. Bunun için uzun bir süreçten ve çeşitli aşamalarında geçmeye ihtiyaç duyar. Her mezhebin farklı farklı te  ekk  l süreci ve doğu  ş zamanı vardır. Ara  tırlacak olan mezhep hakkında doğru bilgilerin tespiti için bu sürecin ve doğu  ş zamanının önemi büyüktür. Buda, herhangi bir mezhebin teşekkülünün "nasıl ve ne zaman" olduğu sorularının aydınlatılmasıyla mümkündür. [15] Doğduğu Yer Doğduğu yerin tespit edilmesiyle, mezhebin kültürel ve toplumsal arka planı daha iyi anla  şılmı   olacaktır. Dolayısıyla "nerede" sorusu da diğ erlerinden bağımsız d    n  lmeyecek ve sorulması gereken bir sorudur. Bu bakımdan mezhebin ortaya çıktığı coğrafyanın ve   hrin tespit edilmesi önemlidir. [16] Mezhebin veya Dini akımın bir kişi veya bir grupla mı başladığının tespiti Mezhepler, genelde ki  şiler veya fikirler etrafındaki z  mrele  şmeler olarak ortaya çıktığı için mezhebin kurucusu olarak bilinen ki  şiler, belli bir soya mensup kişi liderliğinde, mevali veya mevali olmayan sınıflardan destek almalarından dolayı ' Kim veya kimlerle" sorusu da mezhepler tarihinin araştırmalarında önemlidir. Bu soru ile psikolojik ve sosyolojik açıdan mezhebin kimler tarafından temsil edildiği ve ilgili d    nceyi ilk olarak kimlerin temellendirdiğinin cevabı bulunmaya çalışılır. [17] İlk temsilcileri Bir mezhebin kurumsalla  şmasında ve fikirlerinin sistemle  ştirilmesinde ilk mensuplarının önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan, mezheplerin kurucuları veya ilk temsilcilerini ortaya çıkarmak için "kimler" sorusuna, mezhebin kurulmasında rol oynayan kişi, ki  şiler veya grup üzerinden derinleşmek suretiyle mutlaka cevap verilmelidir. [18] Temel fikirleri ve kavramları Mezhebin kendi d    ncesinde temel göstergeler olarak ortaya koyduğu" anlam haritasını ve kavramsal dünyasını" olu  şturan bu fikirlerin ve kavramların da belirlenmesi son derece önemlidir. [19] Fırkalara veya cemaatlere bölünüş

Mezhepler, doğuş dönemlerinden başlayarak sürekli bir değişimin içerisinde girmektedir. Kimi zaman ilk çıkmış oldukları yapıdan bambaşka bir forma bürünerek yepyeni bir mezhebe dönüşmekte, kimi zaman da temel görüşlere bağlı kalmakla birlikte yeni görüşler ortaya atarak diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bu fikri bölünme ve farklılaşmaların "niçin" yaşandığının analiz edilmesi son derece önemlidir. [20] Yayıldığı bölgeler Mezhepler, kimi bölgelerde zayıf veya güçsüz, kimi bölgelerde ise daha kuvvetlidir. Bir mezhebin araştırılmasında "nerede veya "nerelerde" soruları o mezhebin etkileşim içerisinde girdiği insanları ve kültürleri öğrenme konusunda son derece önemlidir. [21] Başka mezheplerle ilişkileri ve tartışma noktaları Burada en dikkat çekici husus; çağdaş mezhepler tarihi araştırmalarında, bilebildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar denenenememiş olmasına rağmen, karşılaştırılmalı mezhepler tarihçiliği geleneğinin oluşması için son derece müsait bir alan olmasıdır. [22] Günümüzdeki durumu Geçmişte var olan bir mezhebin günümüzdeki durumu son derece önemlidir. Hangi ülkelerde yaşadığı, etkileşim içerisinde olduğu insanlar ve kültürler, mezhebin temel dinamiklerinin bugün için nasıl yorumlandığı soruları bu noktada göze çarpmaktadır. [23] İslam düşüncesine katkıları Klasik İslam mezhepleri kaynaklarında görmezden gelinen konuların başında mezheplerin İslam düşüncesinin teşekkül sürecine vermiş oldukları katkının göz ardı edilmesi gelmektedir. Bunun en temel sebebi ise klasik yazımın daha çok savunmacı bir üslup ile yazılmasından kaynaklanmaktadır. [24] Burada hemen şunu da belirtmek gerekir ki; bu tebliğ metninde en göze çarpan başlık bu olmuştur. Zira bu konun enine boyuna irdelenip dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Edebiyatının tespiti Buradaki "Edebiyat" tabiri özellikle seçilmiştir. Bu sadece mezheplerin kendisini tanımlamak için kullandıkları kaynakları değil, aynı zamanda kendileri hakkında bilgi veren her türlü dokümanı içermektedir. [25] Mezhepler ve Dini akımlarla ilgili yapılan çağdaş araştırmalar. Tüm bu başlıklar altında Kutlu, birtakım sorular sormuş ve bu sorular bağlamında mezhepler tarihi yazımının daha kolay olacağını ifade etmiştir. Kutlu'ya göre sorulan sorulara cevaplar verilmediği müddetçe sağlıklı ve bilimsel bir çalışmanın ortaya çıkamayacağı söz konusudur. [26] 2. İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİNDE MAKALAT GELENEKLERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ Kutlu, bu başlık altında birinci el kaynakların sıhhati ve değeri konusunu irdellemektedir. Birinci el kaynaklar incelendiğinde en büyük problemin, bu eserlerin yazıldığı dönemde gerçekleşmiş olan siyasi olaylardır. Şüphesiz bu olaylar, bu tür eserlerin yazımını ve içeriğini doğrudan etkilemiştir. Bir başka açıdan bakıldığında bu dönemde yazılmış olan eserler, her mezhep mensubunun bağlı olmuş olduğu mezhebi yüceltme ve kendileri dışında kalan mezhepleri batıl mezhepler olarak değerlendirme metodunu benimsemektedir. Benimsenen bu metot, 73 fırka hadisine dayandırılmakta ve bu hadis çerçevesinde hak mezhep ve batıl mezhepler ortaya çıkartılmaya çalışılmaktadır. [27] Kutlu, bu konuyu beş alt başlıkta incelemektedir. A- Makale-Makalat Mezhepler tarihinde, Ehli Sünnet dışındaki fırkalara mensup şahısların, İslam toplumunda Hz. Peygamber sonrasında meydana gelen siyasi ve itikadi tartışmalar veya kendi döneminde ortaya çıkan meselelerden biri veya birkaçı hakkında kendi (veya fırkalarının) görüşlerini açıklamak, mezhebini savunmak ya da başkalarının görüşlerini reddetmek, kötülemek ve eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları küçük eserlere "Makale/Makalat" denir. [28] B- Fırak "Fırka" kelimesinin çoğulu olan bu isim ya sadece İslam düşüncesinde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş topluluklar ve görüşleri ile kendisini İslam'la ilişkilendiren gruplar hakkında bilgi veren veya bunlara ilaveten diğer din felsefesi ekollere yer veren eserlere ad olarak verilmiştir. [29] C-Milel-Nihal "Milel-Nihal" adlı eserler klasik mezhepler tarihi yazıcılığının son derece gelişmiş bir aşamasını temsil eder. Müslümanların bütün dinleri, mezhepleri ve felsefi okulları ele alan bu eserleri yazmalarının pek çok sebebi bulunmaktadır. "Milel" türü eserler Allah'ın peygamberler yoluyla insanlara inanmaları için gönderdiği kitaplı dinleri konu eden yazı geleneğidir. "Nihal" ise İslamiyet içerisinde ortaya çıkmış olan farklı mezhepleri konu edinen yazım geleneğine denmektedir. [30] D-Zamanımıza Ulaşmamış Makalatlar Bu konu altındaki en özgün kısım şüphesiz, "Zamanımıza Ulaşmamış Makalatlar" başlığıdır. Bu başlık altında, şimdiye kadar klasik eserlerde, müelliflerin kendisine atıf yaptığı fakat elimize ulaşmamış makalatların müellifi ve kitap isimleri listesi bulunmaktadır. Bu liste alanla ilgili araştırma yapacak olanlar için son derece önemlidir. [31] E-Klasik Dönemde Mezhepler Tarihi Yazımı (Makalat) Gelenekleri ve Genel Sorunları Son zamanlarda yapılan araştırmalarda her mezhebin kendisine ait olan "Makalat-Fırak" edebiyatının ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Bu konudaki eserler her ne kadar ortak birtakım özellikleri kendi içerisinde barındırıyorsa da, bu ayrımın yapılması gerekmektedir. Yapılacak araştırmalarda incelenen konunun iki ayrı

usulle tetkiki gerekmektedir. Bunlardan birincisi, herhangi bir mezhebe ait "Makalat-Fırak" geleneği içerisinde ve daha sonra bütün "Makalat" gelenekleri içerisinde, yazılış tarihlerine göre kronolojik olarak konunun nasıl algılandığı ortaya konulmalıdır. Bir diğeri ise bu geleneklerin genel özelliklerini ve eserlerini tek tek incelemek şeklinde olmalıdır. Burada birinci husus ele alınmış edilmiş ikinci husus ise bir başka çalışmaya bırakılmıştır. [32] 3- GÜNÜMÜZ MEZHEPLER TARİHİ YAZICILIĞINDA YAKLAŞIMLAR Bu başlık altında Kutlu, özellikle Türkiye'de ve dünyada mezhepler tarihi araştırmalarında ele alınan birtakım yaklaşımları incelemekte ve bunlar ile alakalı detaylı bilgiler vermektedir. A- Tarihi Materyalist Yaklaşımlar Bu nazariyeye göre insanlığın tarihi tekamülünü belirleyen temel unsur, onların maddi ve fikri ihtiyaçlarıdır. Kısacası tarihin bütün olaylarını, ekonomik sebeplere indirgeyerek izah etmeyi savunur. [33] B- Normatif-Teolojik Yaklaşımlar Bu yaklaşım Fığlalı'nın da belirttiği gibi bu sahada yapılmış çalışmaların çoğunluğu, klasik devri temsil eden kaynakların yeniden bir araya getirilmesinden veya aynen tekrarından ibarettir. [34] C-Sosyal Pozitivist (İçtimaiyatçı) Yaklaşımlar Bu yaklaşımın ülkemizdeki temsilcisi Yusuf Ziya Yörükandır. Ona göre mezhepler tarihi yazımı yapılırken Comte ve Durkheim tarafından ortaya konulan "Pozitivist" anlayışın benimsenmesi gerekmektedir. [35] D-Tarihi-Sosyolojik Yaklaşımlar Bu yaklaşıma tek başına "tarihi yaklaşım" da denilebilir. Tarihin önemini vurgulayan olguların ve şeylerin daima tarihi gelişmelerin seyri içerisinde görülmesi demek olan tarihçiliğe göre, dini, siyasi, ekonomik, ictimai, ve benzeri bütün fenomenler biriciktir ve bireyseldir. Bu yaklaşımın ülkemizdeki temsilcileri Ethem Ruhi Fığlalı ve Hasan Onat'tır. [36] E-Zihniyet Çözümleyici Yaklaşımlar Politik-dini veya siyasi-itikadi fırkaların ya da dini zümrelerin örtük referans sistemlerinin çözülmesidir. Kutlu'nun bu konuyu ele alırken kullanmış olduğu cümleler, kendisinin de bu yaklaşıma benimsediğini ortaya koymaktadır. [37] 4.BAŞLIK Tebliğin baş tarafında bu tebliğin beş ana bölümden olduğunu görmüştük. Fakat dördüncü başlık atlanıp beşinci başlığa geçilmiştir. Tahminimizce tebliğ dört başlıktan oluşmakta ve burada bir yazım hatası söz konusu olmaktadır. [38] 5-İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ YAZICILIĞINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLERE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ Kutlu, bu bölümde daha çok tarafsız bir tavır takınılması gerektiği ve bu tür araştırmalar yapılırken özgün ve objektif olunması gerektiği üzerinde durmaktadır. [39] Bu bölümü 7 alt başlık altında incelemektedir. A- Kaynak Kitiği ve Eleştirel Yaklaşım Bu yaklaşımdan maksat, önceden belirlenmiş bir duruşu olan felsefi eleştiriden farklı olup, tarih bilminde kullanılan "tarihi tenkit" metodudur. [40] B- Tasviri/Betimleyicilik (Deskriptif) İlkesi Günümüz mezhepler tarihçisi, olayları ve fırkaları tasvir ederken, kendi dönemlerinin kavramlarıyla geçmiş, geçmişin kavramlarıyla kendi dönemlerini tasvir etme şeklindeki klasik mezhepler tarihçilerinin düştüğü hatalara düşmemeye özen göstermelidir. [41] C-Fikir ve Hadise İrtibatı Prensibi Fikir-Hadise irtibatı bir fikrin veya inancın varlığını, sosyal, siyasi, ekonomik ve dini hadiselerde bu fikrin tezahürlerinin tespit edilmesi demektir. [42] D- Fikirler Üzerinden Derinleşme veya Fikirlerin Tarihlendirilmesi Fikirler üzerinde derinleşmekten maksat fikirlerin tarihlendirilmesi ve menkulde makulün aranmasıdır. [43] E-Şahıslar Üzerinde Derinleşme Mezhepler tarihçisi, İslam medeniyetinin diğer kaynaklarına başvurarak araştırdığı şahsın doğumundan başlayarak yetiştiği kültürel ve ictimai bölgeyi, fikri ve siyasi bağlantıları, eserleri ve itikadi siyasi zümrelerle olan ilişkilerinin oluşturduğu tarihi kişiliği ile sonradan kendisine yüklenen menkıbevi kişiliğini ayrı ayrı incelemeyi denemelidir. [44] F-Tarafsızlık (Mezhepler Üstü Tutum) Mezhepler tarihinde tarafsızlık ve objektiflik, "savunmacılıktan kurtulmak, metodolojik yaklaşım, eleştirel zihniyete sahip olmak, inançları paranteze almak ve tabulardan kurtulmak" şeklinde tanımlanabilir. [45] G-Disiplinler Arası İş birliği Günümüz mezhepleri ve çağdaş İslami akımları araştıran kişi, sosyoloji, din sosyolojisi, din psikolojisi ve bilgi sosyolojisinin verilerine klasik dönemi araştırandan daha fazla ihtiyaç duyar. Bundan dolayı bu alanlarla alakalı olarak bilgi sahibi olması son derece önemlidir. [46] SONUÇ YERİNE İslami ilimlerde "Usul" sorunu tarih boyunca tartışılmış bir kavramdır. Bu tartışma, bir bilim dalının modern dönemde bilim kimliği kazanabilmesi için son derece önemlidir. Her bilim ancak kendine ait bilimsel metotlarla varlığını sürdürebilir. Din bilimleri açısından da usulün ayrı bir önemi vardır. Zira usul, din bilimlerini, dinin alanından bilimin alanına yerleştirmekte önemli bir fonksiyon icra edecektir. Sistematik akıl yürütme kabiliyeti diye tanımlayabileceğimiz bu kavram, öncelikle fıkhi konularda içtihat hareketiyle başlamıştır. Daha çok "İslam Hukuku-Fıkıh" disiplini içinde ortaya konulmuş olan bu kavrama İslam düşünce geleneğinde değinen ilk kişi Şafii olmuştur. Onun yazmış olduğu "er-Risale" adlı eseri bu geleneğin ilklerinden sayılmaktadır. Şafii ile başlayan

bu gelenek daha sonraları diğer disiplinlerde de yerini almış ve bu disiplinlerin Usul'ü yazılmaya başlanmıştır. İslam Mezhepler Tarihi yazıcılığına bakıldığında klasik dönemlerde daha çok batıl mezhepler-hak mezhepler ayırımına gidildiğini ve daha çok savunmacı bir yaklaşım ile düşüncelerin irdelendiğini görmekteyiz. Gerek dönemin sosyo-politik şartları gerekse sosyo-kültürel şartları bu yaklaşım tarzının belli ölçülerde tolere edilmesine olanak sağlasa da, bu yazım geleneğinde istenilen başarı elde edilememiştir. Bu yaklaşım klasik mezhepler yazımında belli bir çerçeve ve metodun oluşumuna olanak tanıyamamaktadır. Değerlendirmesini yaptığımız bu metnin bu eksiklerin temelinde yatan etkenleri irdelemekte ve konuyla alakalı yeni arayışları ortaya koymaktadır. Bu metin, gerek klasik dönem kaynaklarındaki sorunların tespit ve değerlendirmesi, gerekse günümüz Mezhepler Tarihi yazıcılığında mevcut yaklaşımları ele alışı ve yapmış olduğu zihniyet tipolojisi tasnifi bakımından Mezhepler tarihi çalışmalarında ufuk açıcı niteliğe sahiptir. Bu metinden çıkarılabilecek ana fikirlerden birisi mezhep veya fırkanın dinle özleştirilmemesi iken diğeri de her mezhebin veya fırkanın ürettiği görüş ve çözümlerin daha çok kendi döneminin dini, siyasi ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya konmuş fikirler olduğu tezidir. Buradan hareketle, İslam Mezhepleri Tarihi'ne özgü bir usul/metodoloji ortaya koyarken bu iki ana fikrin mutlaka ortaya konulması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Kavramsal çerçeve ana başlığı altında "Usul" sorununa değinen Kutlu, her şeyden önce Mezhepler Tarihi'nin amaç ve gayesinin tespit edilmesi gerektiği üzerine durmaktadır. Aksi takdirde ortaya konan çabalar sistematik bir metodolojinin oluşumunda hiçbir katkı sağlayamayacaktır. Fakat bu konu başlığının İslam Mezhepler Tarihindeki "Usul" sorununa daha fazla değinebilmesi için geniş bir yelpazede ele alınması gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu konu İslami İlimler sahasında pek çok disiplinde göz ardı edilmektedir. Yeni bir usul anlayışının ortaya konulmasının ne derecede zor oluşunun bilinmesiyle birlikte, yapmış olduğumuz okumalar neticesinde araştırmacıların bu tarz çalışmalara yönlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. BİBLİYOGRAFYA Öz, Ahmet, Çelik, Ahmet, Birsin, Mehmet, Hoşab, Fahri, Çil, Halit, Kasar, Veysel, Akdoğan, Recep, İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri. İstanbul: Klm Yayınları, 2018. Akkoyunlu, İ . "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefîyye Kavramları". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 19, sy.1 (Haziran 2019): 545-562 Bulut, H. İ., İslam Mezhepleri Tarihi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016. Büyükkara, M. A ., Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepler Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İslami İlimlerde Metodoloji(Usul) Meselesi. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2005. Büyükkara, M. A., Çağdaş İslami Akımlar . İstanbul: Klasik Yayınları, 2015. Evkuran, M., Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelam. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005. Fiğlalı, E. R., İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler . Uluslar Arası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu . İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985. İktisad Terimleri Çalışma Grubu, Grubu, İktisat Terimleri Sözlüğü . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, <http://www.sonmezkutlu.net/?SyfNmb=2&pt=%C3%96zge%C3%A7mi%C5%9F+> Kırbaçoğlu, M., İslami İlimlerde Metot Sorunu . Ankara: Otto Yayınları, 2015 Kutlu, S., İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İslami İlimlerde Metodoloji(Usul) Meselesi. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2005. Kutlu, S., Mezhepler Tarihine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2016. Onat, H., Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği. Ankara: Endülüs Yayınları, 2019 Onat, H., Türkiye'de İslam Mezhepler Tarihinin Gelişiminde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı'nın Yeri Ethem Ruhi Fiğlalı'ya Armağan . Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002. Turan, A. (1989). İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Takip Edilmesi Gereken Yollar . Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları Ve Problemleri Sempozyumu. Samsun: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989. [1] Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihine Giriş (İstanbul: Dem Yay., 5.Baskı, 2019), s.6 [2] H. İbrahim Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: D.İ.B Yay., 2016), s.25

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİNDE USUL SORUNU

TEBLİĞİ SUNAN:

PROF.DR. SÖNMEZ KUTLU/A. Ü İLAHİYAT FAKÜLTESİ/ANKARA

İslâm Tarihi ve Mezhepler Tarihi araştırmacısı. 20 Mart 1963, Aydıncık köyü / Refahiye / Erzincan'da doğdu. Erzurum İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. Daha sonra Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi (1987) 'ni

tamamladı. Yüksek lisansını "Mürcie ve İtikadi Görüşleri" konulu teziyle 1990'da, doktorasını "Mürcie ve Horasan-Maveraünnehir'de Yayılışı" teziyle 1994'te Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladı. 1997'de doçent, 2003'te profesör oldu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Avrupa Masası Komisyonu üyeliği, İlahiyat Fakültesi Avrupa Birliği Eğitim Koordinatörü (2003), Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekan yardımcılığı (vekaleten) ve öğretim üyeliği (1997-99) gibi görevleri de yürüttü.

Makalelerini Türk Yurdu, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, İslâmiyat, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Teoloğa Fakültesi'nin İlmîy Curnalı, dergilerinde yayımladı. İslami Araştırmalar, Dini Araştırmalar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İslâmiyat gibi dergilerde yayın kurulu üyeliklerinde bulundu. TDV İslâm Ansiklopedisine maddeler hazırladı. Çeşitli toplantılarda bildiriler sundu, konuşmacı olarak yer aldı.

ESERLERİ:

Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri (2000), İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (2000), İmam Mâturîdî ve Maturidilik / Tarihi Arka Plan-Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Maturidilik Mezhebi , Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik (2003). [8]

Sönmez Kutlu, öncelikle tebliğine bilim tarihi içerisinde sosyal bilimler ve doğa bilimlerin tarih içerisinde nasıl ortaya çıktığı, aralarındaki metod farklılığının anlatımı ile başlamıştır. Sosyal bilimlere yaklaşım tarzlarının neler olduğunun detayına inmeden konuyu din bilimlerine getirmiş ve devamında Fuat Köprülü hocadan alıntılanmış olduğu 'her ilim, ancak kendine mahsus ilmi metodlarla teşekkül edebilir ve ilim hüviyetini kazanabilir. ' sözü ile mezhepler tarihi araştırmalarında sahayla ilgili problemlerin çözümünde kullanılmak üzere usul ve metod sorununu irdelemeye çalışmıştır. [9]

Kutlu, tebliğini 5 ana başlık altında kaleme almış ve bu ana başlıkların altına birçok küçük başlıklar koyarak konuyu derinlemesine tahlil etmiştir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında dört başlık bulunmaktadır.

A-) Usul

Bu başlık altında usul kavramının bilimsel araştırma teknikleri ile karıştırılmaması gerektiği söylenmektedir. Başlıkta yer alan usul 'bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların ve düşünsel girişimlerin tümü' olarak ifade edilmekte olup, nasıl bir mezhepler tarihi yazıcılığı sorununa cevap aramaktadır.

Kutlu, özellikle yapılacak olan çalışmada mezhepler tarihçiliği için tekçi bir yaklaşım bulma amacında olmadığını ve bu konudaki gelişimler göz önünde bulundurularak usuller üzerine konuşulacağını ifade etmektedir. [10]

B-) Fırka ve Mezhep

Kutlu, bu başlık altında öncelikle fırka ve mezhep kelimelerinin dil bilimi açısından anlamlarını vermekte, daha sonra İslam mezhepler tarihinin klasik kaynaklarda hangi anlamlara geldiğini tahlil etmektedir. Klasik ve modern kaynaklarda "fırka" yerine "mezhep" kelimesi kullanımının sebebini, bu kavramın "fırka" kavramında daha kapsamlı bir anlama gelmesine bağlamaktadır.

Bu bağlamda Kutlu, mezhepler tarihi kavramına birçok tanımlar yapılmış olmasını ifade etmekle beraber, bunların içerisinde en kapsamlı olanının Ethem Ruhi Fiğlalı 'ya ait olan ' 'Mezhep, bir takım siyasi, ictimai, iktisadi ve diğer hadiselerin tesirlerinin, mezhep kurucusu sayılan insan ile, ona uyanlardaki fikri, dini ve siyasi tezahürüdür" tanımını daha kapsamlı bulmaktadır.

Kutlu, "Fırka" ile "Mezhep"i özgün anlamı itibari ile ayırıştırarak, bunlardan siyasi-itikadi alanla ilgili farklılaşmalara "Fırka", ameli-fıkhi boyutu ağır basanlara "Fıkıh Mezhebi" adını vermiştir. Burada özellikle klasik literatürde daha çok "Fırka" diye bilinen kavramı ele alınacağını, ancak bunu ifade ederken "Mezhep" kavramını kullanacağını söylemektedir. [11]

C-) İslam Mezhepler Tarihinin Tanımı

Kutlu, klasik dönemde yapıla tanımlarla başlamakta, özellikle Taşköprüzade'nin Makalatül-Fırak adlı eserinde yapmış olduğu tanımları irdelemektedir. Taşköprüzade "İlahi akidelere müteallik batıl mezhepleri kaydetmekten bahseden bir ilimdir" şeklinde tanım yapmaktadır.

Kutlu, bu tanımın son derece önemli olması ile beraber, "Batıl Mezhepler" kaydını koymakla, bu ilmin ilgi alanını oluşturan mezheplere ön yargılı bir yaklaşım sergilendiğinden, tanımın tashih edilmesi gerektiğini söyler.

Cumhuriyet döneminde konuyla ilgili ilk tanım Fiğlalı tarafından yapılmakta, daha sonra Hasan Onat bu tanımları daha geniş bir sahaya yaymaktadır.

Son tahlilde Kutlu, hem klasik kaynaklardan hem de Fiğlalı ve Onat'tan esinlenerek geniş bir tanım yapmaktadır.

Kutlu'ya göre "İslam Mezhepleri Tarihi, geçmişte ve günümüzde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş, "İslam Düşünce Ekolleri" diyebileceğimiz beşeri ve toplumsal oluşumların, doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri, İslam düşüncesine katkılarını kendi eserlerinden hareketle zaman-mekan bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız bir gözle inceleyen bir bilim dalıdır" şeklinde tanımlamıştır.

Bu tanım İslam dünyasında doğan bütün fikri akımları rahatlıkla içerisine almakta ve dolayısı ile içerik ve muhteva bakımında sağlıklı ve doğru bir tanım olma niteliği taşımaktadır. [12]

E-) İslam Mezhepleri Tarihinin Problematik Alan ve Sınırları

Kutlu, bu konuyu 14 alt başlık içerisinde ele almaktadır. Çünkü mezhepler tarihi yazıcılığı konusunun sağlıklı bir zemin içerisinde tartışılabilmesi için, öncelikle onun alan ve sınırlarının tespit edilmesi gerekmektedir.

Kutlu'ya göre mezhepler tarihinin temel sorunları şunlardır;

Mezhepleri ve Dini Akımları İsimlendirme Problemi

Bu aşama, ilgili mezhebin hangi isimle anıldığı ve bu isimle neyin kastedildiği, bu ismin verilme gerekçeleri, kendileri tarafından mı üretildiği, yoksa muhaliflerince mi verildiği gibi hususların analizinden oluşmaktadır. [13]

Mezhebin Doğuşunu hazırlayan Sebepler

Mezhepleri veya fırkaları, içinde doğdukları siyasi, ictimai, dini, tarihi ve kültürel sebeplerinden tecrid ederek anlamak mümkün değildir. Bu yüzden "hangi ortamda ve niçin ortaya çıktıkları" sorusu mezhepler tarihi araştırmalarında ikinci aşamayı oluşturur. Burada aydınlatılması gereken noktalar, ilgilenilen mezhebin hangi şartlar altında nasıl ve niçin ortaya çıktığı ve varoluş sebeplerinin ne olduğu konusudur. [14]

Teşekkül Süreci

Hiçbir dini ve sosyal hareket, bir günde veya bir haftada ya da bir yılda ortaya çıkmaz. Bunun için uzun bir süreçten ve çeşitli aşamalarında geçmeye ihtiyaç duyar. Her mezhebin farklı farklı teşekkül süreci ve doğuş zamanı vardır. Araştırılacak olan mezhep hakkında doğru bilgilerin tespiti için bu sürecin ve doğuş zamanının önemi büyüktür. Buda, herhangi bir mezhebin teşekkülünün "nasıl ve ne zaman" olduğu sorularının aydınlatılmasıyla mümkündür. [15]

Doğduğu Yer

Doğduğu yerin tespit edilmesiyle, mezhebin kültürel ve toplumsal arka planı daha iyi anlaşılmış olacaktır. Dolayısıyla "nerede" sorusu da diğerlerinden bağımsız düşünölmeyecek ve sorulması gereken bir sorudur. Bu bakımdan mezhebin ortaya çıktığı coğrafyanın ve şehrin tespit edilmesi önemlidir. [16]

Mezhebin veya Dini akımın bir kişi veya bir grupla mı başladığının tespiti

Mezhepler, genelde kişiler veya fikirler etrafındaki zümreleşmeler olarak ortaya çıktığı için mezhebin kurucusu olarak bilinen kişiler, belli bir soya mensup kişi liderliğinde, mevali veya mevali olmayan sınıflardan destek almalarından dolayı "Kim veya kimlerle" sorusu da mezhepler tarihinin araştırmalarında önemlidir. Bu soru ile psikolojik ve sosyolojik açıdan mezhebin kimler tarafından temsil edildiğı ve ilgili düşünceyi ilk olarak kimlerin temellendirdiğinin cevabı bulunmaya çalışılır. [17]

İlk temsilcileri

Bir mezhebin kurumsallaşmasında ve fikirlerinin sistemleştirilmesinde ilk mensuplarının önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan, mezheplerin kurucuları veya ilk temsilcilerini ortaya çıkarmak için "kimler" sorusuna, mezhebin kurulmasında rol oynayan kişi, kişiler veya grup üzerinden derinleşmek suretiyle mutlaka cevap verilmelidir. [18]

Temel fikirleri ve kavramları

Mezhebin kendi düşüncesinde temel göstergeler olarak ortaya koyduğu" anlam haritasını ve kavramsal dünyasını" oluşturan bu fikirlerin ve kavramların da belirlenmesi son derece önemlidir. [19]

Fırkalara veya cemaatlere bölünüşü

Mezhepler, doğuş dönemlerinden başlayarak sürekli bir değişimin içerisine girmektedir. Kimi zaman ilk çıkmış oldukları yapıdan bambaşka bir forma bürünerek yepyeni bir mezhebe dönüşmekte, kimi zaman da temel görüşlere bağlı kalmakla birlikte yeni görüşler ortaya atarak diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bu fikri bölünme ve farklılaşmaların "niçin" yaşandığının analiz edilmesi son derece önemlidir. [20]

Yayıldığı bölgeler

Mezhepler, kimi bölgelerde zayıf veya güçsüz, kimi bölgelerde ise daha kuvvetlidir. Bir mezhebin araştırılmasında "nerede veya "nerelerde" soruları o mezhebin etkileşim içerisine girdiğı insanları ve kültürleri öğrenme konusunda son derece önemlidir. [21]

Başka mezheplerle ilişkileri ve tartışma noktaları

Burada en dikkat çekici husus; çağdaş mezhepler tarihi araştırmalarında, bilebildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar denenememiş olmasına rağmen, karşılaştırılmalı mezhepler tarihçiliğı geleneğinin oluşması için son derece müsait bir alan olmasıdır. [22]

Günümüzdeki durumu

Geçmişte var olan bir mezhebin günümüzdeki durumu son derece önemlidir. Hangi ölkelerde yaşadığı, etkileşim içerisinde olduğı insanlar ve kültürler, mezhebin temel dinamiklerinin bugün için nasıl yorumlandığı soruları bu noktada göze çarpmaktadır. [23]

İslam düşüncesine katkıları

Klasik İslam mezhepleri kaynaklarında görmezden gelinen konuların başında mezheplerin İslam düşüncesinin teşekköl sürecine vermiş oldukları katkının göz ardı edilmesi gelmektedir. Bunun en temel sebebi ise klasik yazımın daha çok savunmacı bir üslup ile yazılmasından kaynaklanmaktadır. [24] Burada hemen şunu da

belirtmek gerekir ki; bu tebliğ metninde en göze çarpan başlık bu olmuştur. Zira bu konun enine boyuna irdelenip dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

Edebiyatının tespiti

Buradaki "Edebiyat" tabiri özellikle seçilmiştir. Bu sadece mezheplerin kendisini tanımlamak için kullandıkları kaynakları değil, aynı zamanda kendileri hakkında bilgi veren her türlü dokümanı içermektedir. [25]

Mezhepler ve Dini akımlarla ilgili yapılan çağdaş araştırmalar.

Tüm bu başlıklar altında Kutlu, birtakım sorular sormuş ve bu sorular bağlamında mezhepler tarihi yazımının daha kolay olacağını ifade etmiştir. Kutlu'ya göre sorulan sorulara cevaplar verilmediği müddetçe sağlıklı ve bilimsel bir çalışmanın ortaya çıkamayacağı söz konusudur. [26]

2. İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİNDE MAKALAT GELENEKLERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Kutlu, bu başlık altında birinci el kaynakların sıhhati ve değeri konusunu irdellemektedir. Birinci el kaynaklar incelendiğinde en büyük problemin, bu eserlerin yazıldığı dönemde gerçekleşmiş olan siyasi olaylardır.

Şüphesiz bu olaylar, bu tür eserlerin yazımını ve içeriğini doğrudan etkilemiştir. Bir başka açıdan bakıldığında bu dönemde yazılmış olan eserler, her mezhep mensubunun bağlı olmuş olduğu mezhebi yüceltme ve kendileri dışında kalan mezhepleri batıl mezhepler olarak değerlendirme metodunu benimsemektedir. Benimsenen bu metot, 73 fırka hadisine dayandırılmakta ve bu hadis çerçevesinde hak mezhep ve batıl mezhepler ortaya çıkartılmaya çalışılmaktadır. [27]

Kutlu, bu konuyu beş alt başlıkta incelemektedir.

A- Makale-Makalat

Mezhepler tarihinde, Ehli Sünnet dışındaki fırkalara mensup şahısların, İslam toplumunda Hz. Peygamber sonrasında meydana gelen siyasi ve itikadi tartışmalar veya kendi döneminde ortaya çıkan meselelerden biri veya birkaçı hakkında kendi (veya fırkalarının) görüşlerini açıklamak, mezhebini savunmak ya da başkalarının görüşlerini reddetmek, kötülemek ve eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları küçük eserlere "Makale/Makalat" denir. [28]

B- Fırak

"Fırka" kelimesinin çoğulu olan bu isim ya sadece İslam düşüncesinde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş topluluklar ve görüşleri ile kendisini İslam'la ilişkilendiren gruplar hakkında bilgi veren veya bunlara ilaveten diğer din felsefesi ekollere yer veren eserlere ad olarak verilmiştir. [29]

C-Milel-Nihal

"Milel-Nihal" adlı eserler klasik mezhepler tarihi yazıcılığının son derece gelişmiş bir aşamasını temsil eder. Müslümanların bütün dinleri, mezhepleri ve felsefi okulları ele alan bu eserleri yazmalarının pek çok sebebi bulunmaktadır. "Milel" türü eserler Allah'ın peygamberler yoluyla insanlara inanmaları için gönderdiği kitaplı dinleri konu eden yazı geleneğidir. "Nihal" ise İslamiyet içerisinde ortaya çıkmış olan farklı mezhepleri konu edinen yazım geleneğine denmektedir. [30]

D-Zamanımıza Ulaşmamış Makalatlar

Bu konu altındaki en özgün kısım şüphesiz, "Zamanımıza Ulaşmamış Makalatlar" başlığıdır. Bu başlık altında , şimdiye kadar klasik eserlerde, müelliflerin kendisine atıf yaptığı fakat elimize ulaşmamış makalatların müellifi ve kitap isimleri listesi bulunmaktadır. Bu liste alanla ilgili araştırma yapacak olanlar için son derece önemlidir. [31]

E-Klasik Dönemde Mezhepler Tarihi Yazımı (Makalat) Gelenekleri ve Genel Sorunları

Son zamanlarda yapılan araştırmalarda her mezhebin kendisine ait olan "Makalat-Fırak" edebiyatının ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Bu konudaki eserler her ne kadar ortak birtakım özellikleri kendi içerisinde barındırıyorsa da, bu ayrımın yapılması gerekmektedir. Yapılacak araştırmalarda incelenen konunun iki ayrı usulle tetkiki gerekmektedir. Bunlardan birincisi, herhangi bir mezhebe ait "Makalat-Fırak" geleneği içerisinde ve daha sonra bütün "Makalat" gelenekleri içerisinde, yazılış tarihlerine göre kronolojik olarak konunun nasıl algılandığı ortaya konulmalıdır. Bir diğeri ise bu geleneklerin genel özelliklerini ve eserlerini tek tek incelemek şeklinde olmalıdır. Burada birinci husus ele alınmış edilmiş ikinci husus ise bir başka çalışmaya bırakılmıştır. [32]

3- GÜNÜMÜZ MEZHEPLER TARİHİ YAZICILIĞINDA YAKLAŞIMLAR

Bu başlık altında Kutlu, özellikle Türkiye'de ve dünyada mezhepler tarihi araştırmalarında ele alınan birtakım yaklaşımları incelemekte ve bunlar ile alakalı detaylı bilgiler vermektedir.

A- Tarihi Materyalist Yaklaşımlar

Bu nazariyeye göre insanlığın tarihi tekamülünü belirleyen temel unsur, onların maddi ve fikri ihtiyaçlarıdır. Kısacası tarihin bütün olaylarını, ekonomik sebeplere indirgeyerek izah etmeyi savunur. [33]

B- Normatif-Teolojik Yaklaşımlar

Bu yaklaşım Fırlalı'nın da belirttiği gibi bu sahada yapılmış çalışmaların çoğunluğu, klasik devri temsil eden kaynakların yeniden bir araya getirilmesinden veya aynen tekrarından ibarettir. [34]

C-Sosyal Pozitivist (İçtimaiyatçı) Yaklaşımlar

Bu yaklaşımın ülkemizdeki temsilcisi Yusuf Ziya Yörükân'dır. Ona göre mezhepler tarihi yazımı yapılırken Comte ve Durkheim tarafından ortaya konulan "Pozitivist" anlayışın benimsenmesi gerekmektedir. [35]

D-Tarihi-Sosyolojik Yaklaşımlar

Bu yaklaşıma tek başına "tarihi yaklaşım" da denilebilir. Tarihin önemini vurgulayan olguların ve şeylerin daima tarihi gelişmelerin seyri içerisinde görülmesi demek olan tarihçiliğe göre, dini, siyasi, ekonomik, ictimai, ve benzeri bütün fenomenler biriktir ve bireyseldir. Bu yaklaşımın ülkemizdeki temsilcileri Ethem Ruhi Fırlalı ve Hasan Onat'tır. [36]

E-Zihniyet Çözümleyici Yaklaşımlar

Politik-dini veya siyasi-istikadi fırkaların ya da dini zümrelerin örtük referans sistemlerinin çözülmesidir. Kutlu'nun bu konuyu ele alırken kullanmış olduğu cümleler, kendisinin de bu yaklaşıma benimsediğini ortaya koymaktadır. [37]

4.BAŞLIK

Tebliğin baş tarafında bu tebliğin beş ana bölümden olduğunu görmüştük. Fakat dördüncü başlık atlanıp beşinci başlığa geçilmiştir. Tahminimizce tebliğ dört başlıktan oluşmakta ve burada bir yazım hatası söz konusu olmaktadır. [38]

5-İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ YAZICILIĞINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLERE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kutlu, bu bölümde daha çok tarafsız bir tavır takınılması gerektiği ve bu tür araştırmalar yapılırken özgün ve objektif olunması gerektiği üzerinde durmaktadır. [39] Bu bölümü 7 alt başlık altında incelemektedir.

A- Kaynak Kritiği ve Eleştirel Yaklaşım

Bu yaklaşımdan maksat, önceden belirlenmiş bir duruşu olan felsefi eleştiriden farklı olup, tarih biliminde kullanılan "tarihi tenkit" metodudur. [40]

B- Tasviri/Betimleyicilik (Deskriptif) İlkesi

Günümüz mezhepler tarihçisi, olayları ve fırkaları tasvir ederken, kendi dönemlerinin kavramlarıyla geçmiş, geçmişin kavramlarıyla kendi dönemlerini tasvir etme şeklindeki klasik mezhepler tarihçilerinin düştüğü hatalara düşmemeye özen göstermelidir. [41]

C-Fikir ve Hadise İrtibatı Prensibi

Fikir-Hadise irtibatı bir fikrin veya inancın varlığını, sosyal, siyasi, ekonomik ve dini hadiselerde bu fikrin tezahürlerinin tespit edilmesi demektir. [42]

D- Fikirler Üzerinden Derinleşme veya Fikirlerin Tarihlendirilmesi

Fikirler üzerinde derinleşmekten maksat fikirlerin tarihlendirilmesi ve menkulde makulün aranmasıdır. [43]

E-Şahıslar Üzerinde Derinleşme

Mezhepler tarihçisi, İslam medeniyetinin diğer kaynaklarına başvurarak araştırdığı şahsın doğumundan başlayarak yetiştiği kültürel ve ictimai bölgeyi, fikri ve siyasi bağlantıları, eserleri ve itikadi siyasi zümrelerle olan ilişkilerinin oluşturduğu tarihi kişiliği ile sonradan kendisine yüklenen menkıbevi kişiliğini ayrı ayrı incelemeyi denemelidir. [44]

F-Tarafsızlık (Mezhepler Üstü Tutum)

Mezhepler tarihinde tarafsızlık ve objektiflik, "savunmacılıktan kurtulmak, metodolojik yaklaşım, eleştirel zihniyete sahip olmak, inançları paranteze almak ve tabulardan kurtulmak" şeklinde tanımlanabilir. [45]

G-Disiplinler Arası İş birliği

Günümüz mezhepleri ve çağdaş İslami akımları araştıran kişi, sosyoloji, din sosyolojisi, din psikolojisi ve bilgi sosyolojisinin verilerine klasik dönemi araştırandan daha fazla ihtiyaç duyar. Bundan dolayı bu alanlarla alakalı olarak bilgi sahibi olması son derece önemlidir. [46]

SONUÇ YERİNE

İslami ilimlerde "Usul" sorunu tarih boyunca tartışılmış bir kavramdır. Bu tartışma, bir bilim dalının modern dönemde bilim kimliği kazanabilmesi için son derece önemlidir. Her bilim ancak kendine ait bilimsel metodlarla varlığını sürdürebilir. Din bilimleri açısından da usulün ayrı bir önemi vardır. Zira usul, din bilimlerini, dinin alanından bilimin alanına yerleştirmekte önemli bir fonksiyon icra edecektir. Sistematik akıl yürütme kabiliyeti diye tanımlayabileceğimiz bu kavram, öncelikle fıkhi konularda içtihat hareketiyle başlamıştır. Daha çok "İslam Hukuku-Fıkıh" disiplini içinde ortaya konulmuş olan bu kavrama İslam düşünce geleneğinde değinen ilk kişi Şafii olmuştur. Onun yazmış olduğu "er-Risale" adlı eseri bu geleneğin ilklerinden sayılmaktadır. Şafii ile başlayan bu gelenek daha sonraları diğer disiplinlerde de yerini almış ve bu disiplinlerin Usul'ü yazılmaya başlanmıştır.

İslam Mezhepler Tarihi yazıcılığına bakıldığında klasik dönemlerde daha çok batıl mezhepler-hak mezhepler ayırımına gidildiğini ve daha çok savunmacı bir yaklaşım ile düşüncelerin irdelendiğini görmekteyiz. Gerek dönemin sosyo-politik şartları gerekse sosyo-kültürel şartları bu yaklaşım tarzının belli ölçülerde tolere edilmesine olanak sağlasa da, bu yazım geleneğinde istenilen başarı elde edilememiştir. Bu yaklaşım klasik mezhepler yazımında belli bir çerçeve ve metodun oluşumuna olanak tanıyamamaktadır. Değerlendirmesini yaptığımız bu metnin bu eksiklerin temelinde yatan etkenleri irdelemekte ve konuyla alakalı yeni arayışları ortaya koymaktadır. Bu metin, gerek klasik dönem kaynaklarındaki sorunların tespit ve değerlendirmesi, gerekse günümüz Mezhepler Tarihi yazıcılığında mevcut yaklaşımları ele alışı ve yapmış olduğu zihniyet

tipolojisi tasnifi bakımından Mezhepler tarihi çalışmalarında ufuk açıcı niteliğe sahiptir. Bu metinden çıkarılabilecek ana fikirlerden birisi mezhep veya fırkanın dinle özleştirilmemesi iken diğeri de her mezhebin veya fırkanın ürettiği görüş ve çözümlerin daha çok kendi döneminin dini, siyasi ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya konmuş fikirler olduğu tezidir. Buradan hareketle, İslam Mezhepleri Tarihi'ne özgü bir usul/metodoloji ortaya koyarken bu iki ana fikrin mutlaka ortaya konulması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Kavramsal çerçeve ana başlığı altında "Usul" sorununa değinen Kutlu, her şeyden önce Mezhepler Tarihi'nin amaç ve gayesinin tespit edilmesi gerektiği üzerine durmaktadır. Aksi takdirde ortaya konan çabalar sistematik bir metodolojinin oluşumunda hiçbir katkı sağlayamayacaktır. Fakat bu konu başlığının İslam Mezhepler Tarihindeki "Usul" sorununa daha fazla değinebilmesi için geniş bir yelpazede ele alınması gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu konu İslami İlimler sahasında pek çok disiplinde göz ardı edilmektedir. Yeni bir usul anlayışının ortaya konulmasının ne derecede zor oluşunun bilinmesiyle birlikte, yapmış olduğumuz okumalar neticesinde araştırmacıların bu tarz çalışmalara yönlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. BİBLİYOGRAFYA Öz, Ahmet, Çelik, Ahmet, Birsin, Mehmet, Hoşab, Fahri, Çil, Halit, Kasar, Veysel, Akdoğan, Recep, İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri. İstanbul: Klm Yayınları, 2018. Akkoyunlu, İ . "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 19, sy.1 (Haziran 2019): 545-562 Bulut, H. İ., İslam Mezhepleri Tarihi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016. Büyükkara, M. A ., Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepler Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İslami İlimlerde Metodoloji(Usul) Meselesi. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2005. Büyükkara, M. A., Çağdaş İslami Akımlar . İstanbul: Klasik Yayınları, 2015. Evkuran, M., Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelam. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005. Fiğlalı, E. R., İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler . Uluslar Arası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu . İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985. İktisat Terimleri Çalışma Grubu, Grubu, İktisat Terimleri Sözlüğü . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, <http://www.sonmezkutlu.net/?SyfNmb=2&pt=%C3%96zge%C3%A7mi%C5%9F+> Kırbaçoğlu, M., İslami İlimlerde Metot Sorunu . Ankara: Otto Yayınları, 2015 Kutlu, S., İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İslami İlimlerde Metodoloji(Usul) Meselesi. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2005. Kutlu, S., Mezhepler Tarihine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2016. Onat, H., Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği. Ankara: Endülüs Yayınları, 2019 Onat, H., Türkiye'de İslam Mezhepler Tarihinin Gelişiminde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı'nın Yeri Ethem Ruhi Fiğlalı'ya Armağan . Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002. Turan, A. (1989). İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Takip Edilmesi Gereken Yollar . Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları Ve Problemleri Sempozyumu. Samsun: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989. [1] Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihine Giriş (İstanbul: Dem Yay., 5.Baskı, 2019), s.6 [2] H. İbrahim Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: D.İ.B Yay., 2016), s.25

Kavramsal çerçeve ana başlığı altında "Usul" sorununa değinen Kutlu, her şeyden önce Mezhepler Tarihi'nin amaç ve gayesinin tespit edilmesi gerektiği üzerine durmaktadır. Aksi takdirde ortaya konan çabalar sistematik bir metodolojinin oluşumunda hiçbir katkı sağlayamayacaktır. Fakat bu konu başlığının İslam Mezhepler Tarihindeki "Usul" sorununa daha fazla değinebilmesi için geniş bir yelpazede ele alınması gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu konu İslami İlimler sahasında pek çok disiplinde göz ardı edilmektedir. Yeni bir usul anlayışının ortaya konulmasının ne derecede zor oluşunun bilinmesiyle birlikte, yapmış olduğumuz okumalar neticesinde araştırmacıların bu tarz çalışmalara yönlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Öz, Ahmet, Çelik, Ahmet, Birsin, Mehmet, Hoşab, Fahri, Çil, Halit, Kasar, Veysel, Akdoğan, Recep, İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri. İstanbul: Klm Yayınları, 2018.

Akkoyunlu, İ . "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 19, sy.1 (Haziran 2019): 545-562

Bulut, H. İ., İslam Mezhepleri Tarihi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Büyükkara, M. A ., Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepler Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İslami İlimlerde Metodoloji(Usul) Meselesi. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2005.

Büyükkara, M. A., Çağdaş İslami Akımlar . İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Evkuran, M., Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelam. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Fırlalı, E. R., İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler . Uluslar Arası Birinci İslam Araştırmaşları Sempozyomu . İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.

İktisad Terimleri Çalışma Grubu, Grubu, İktisat Terimleri Sözlüğü . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,

<http://www.sonmezkutlu.net/?SyfNmb=2&pt=%C3%96zge%C3%A7mi%C5%9F+>

Kırbaçoğlu, M., İslami İlimlerde Metot Sorunu . Ankara: Otto Yayınları, 2015

Kutlu, S., İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İslami İlimlerde Metodoloji(Usul) Meselesi. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2005.

Kutlu, S., Mezhepler Tarihine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.

Onat, H., Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği. Ankara: Endülüs Yayınları, 2019

Onat, H., Türkiye’de İslam Mezhepler Tarihinin Gelişiminde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı'nın Yeri Ethem Ruhi Fırlalı'ya Armağan . Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Turan, A. (1989). İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Takip Edilmesi Gereken Yollar . Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları Ve Problemleri Sempozyomu. Samsun: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

[1] Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihine Giriş (İstanbul: Dem Yay., 5.Baskı, 2019), s.6 [2] H. İbrahim Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: D.İ.B Yay., 2016), s.25

[1] Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihine Giriş (İstanbul: Dem Yay., 5.Baskı, 2019), s.6

[2] H. İbrahim Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara: D.İ.B Yay., 2016), s.25